Enkele gedachten bij het artikel *Apocalyptic Thinking after 9/11: An Interview with René Girard*

Thérèse Onderdenwijngaard
9 november 2026

Op 11 september jl. was het 25 jaar geleden dat terroristen in naam van de Islam de cockpit van vier vliegtuigen overnamen. Twee vlogen zich te pletter in het WTC in New York en een derde in het Pentagon in Washington. Het vierde vliegtuig raakte haar doel niet, omdat ze door toedoen van passagiers crashte op het platteland van Pennsylvania. De wereld was in shock. Het was een vorm van geweld die ongekend was, en in de media werd dan ook ruim aandacht besteed aan de vraag wat de betekenis was van deze gebeurtenis.

Om te reflecteren op dit geweld organiseerden Peter Thiel en Robert Hamerton-Kelly in juli 2004 een meerdaagse workshop. De daar gepresenteerde papers waren vervolgens de basis voor de bundel 'Politics en Apocalyps' uit 2007. In zijn bijdrage met de titel *The Evangelical Subversion of Myth* adresseert Girard de apocalyptische dimensie van het Christendom nog niet. Dat doet hij wel in een interview met Robert Doran uit diezelfde tijd. 25 jaar na 9/11, en met de kennis van nu, is het interessant om de tekst *Apocalyptic Thinking after 9/11: An Interview with René Girard* opnieuw te lezen.[1]

De centrale these van Girard is dat 9/11 een nieuwe dimensie markeert in politiek geweld; met de introductie van nucleaire wapens was het geweld al globaal, maar na 9/11 is dit behalve globaal ook religieus geworden. Dit overstijgt de politieke en ideologische dimensies, en is het meest radicaal. Om dit religieuze karakter van het geweld te begrijpen is volgens Girard een andere manier van denken nodig, en hij stelt dat we dit geweld moeten zien in de context van de apocalyptische dimensie van het Christendom. "The apocalyptic dimension of Christianity is a threat because the very survival of the planet is at stake." (p. 21)

Herlezing van de tekst roept de nodige vragen op voor discussie. Waar blijkt zijn analyse voorspellend, en waar is zij achterhaald? Conceptueel zet de tekst aan het denken over de vraag wat hij bedoelt met 'het religieuze' en de 'apocalyptische dimensie van het Christendom'.

Deel 1: Girard over 9/11

Het religieuze: wat een gemeenschap bij elkaar houdt

Wat motiveerde de Islam terroristen in september 2001? Aanvankelijk dacht Girard aan ressentiment en de ervaring van vernedering en krenking in de Arabische wereld, maar bij nader inzien betwijfelt Girard of dat een voldoende verklaring is. Er is, volgens hem, een religieuze motivatie nodig om zichzelf op te blazen. Het Westen heeft hierop geen antwoord.

[1] Kleine anekdote: samen met Sandor Goodhart las Doran het interview voor tijdens de COV&R 2007 in Amsterdam.

Het heeft geen weet van de rol die religie speelt, en beseft ook niet hoe zwak de krachten zijn die ons bij elkaar houden. Door de op consumptie gerichte samenleving zijn we in het Westen de betekenis verloren die religie heeft voor de ervaring van gemeenschappelijkheid. Volgens Girard zijn Moslims zich nog wél bewust van religieuze rituelen als een manier om de gemeenschap bij elkaar te houden. En hij voert aan: "Moslims zeggen: 'hun wapens zijn verschrikkelijk gevaarlijk maar als gemeenschap zijn ze zo zwak dat hun beschaving gemakkelijk vernietigd kan worden'." (p. 23) Girard ziet hierin een kern van waarheid, maar gelooft uiteindelijk dat de Christelijke visie zal overwinnen, het inzicht dat geweld niet van God maar van mensen komt.

Het religieuze: de rol van het sacrificiële

Over de vraag of 9/11 geïnterpreteerd kan worden met de logica van het offer, is Girard terughoudend. Hij geeft de vraag een andere twist en volgt James Alison in zijn uitspraak dat Ground Zero heilige grond is, het sacrificiële centrum, een plek die unanimiteit genereert, door de gemeenschappelijke katharsis - de 'vreugde' van verdriet. Girard stelt dat 9/11 ook gezien kan worden als een tragisch spektakel, en *real* tegelijkertijd. Het laat de terugkeer zien van het archaïsche element te midden van het secularisme van onze tijd. Hij zegt: "Not too long ago people would have had a Christian reaction to 9/11. Now they have an archaic reaction, which does not bode well for the future." (p. 25)

De apocalyptische dimensie

Op p. 21 stelt Girard dat de apocalyptisch dimensie van het Christendom een bedreiging is voor de mensheid. Op p. 27 vervolgt hij dat dit voor de eerste christenen echter ook een paradijselijke belofte inhield. Volgens Girard is de apocalyptische toekomst niet historisch, maar religieus. Daarin lopen goed en kwaad door elkaar heen, ze behoren tot dezelfde totaliteit. Christenen vernietigen de macht van de heersers, en daarmee alle legitimatie voor geweld. De apocalyps is het geweld dat loskomt wanneer de heersende macht van de staat vernietigd wordt. Dat is wat Girard zag in de ontwikkelingen na 9/11 in het conflict met de Moslims. Hij voorspelde dat er revoluties en oorlogen zullen zijn, en naties en staten die tegen elkaar strijden. Dit zijn de dubbels, de macht van de anarchie. We kunnen nu de apocalyps zien komen, zoals nooit eerder tevoren. Ondertussen is er iets dat deze ontwikkeling, de machten, tegenhoudt: *katochos*.

Het Christendom en humanisme

Over de uitspraken van Marcel Gauchet dat het Christendom de religie is die religie heeft afgeschaft, en dat het humanisme de erfgenaam van het Christendom is, zegt Girard dat hij het daarmee slechts gedeeltelijk eens is. Naarmate de crises in de wereld toenemen, komt ook religie weer om de hoek kijken. Girard, zo zegt hij, was gewend om religieuze en humanistische krachten gezamenlijk te zien. De opposities (VS en USSR) in de Koude Oorlog positioneerden zich nog binnen een humanistisch discours. Daaraan is met 9/11 een einde gekomen. De wereld is gevaarlijker geworden.

Religieus geweld en het Christendom

Op de vraag of zijn visie op de rol van geweld in het Christendom is veranderd, antwoordt Girard dat in het Christendom alle sacrificiële handelingen gericht zijn om het geweld op afstand te zetten. Citaat: "I think that authentic Christianity completely separates God from violence; however, the role of violence in Christianity is a complex thing." (p. 30) Hem gaat

het erom dat de relatie tussen religie en geweld voortdurend ‘beweegt’ (moving). Elk religieus geweld heeft een archaïsch gehalte. Hij verwijst naar de Eerste Wereldoorlog, toen soldaten accepteerden om te sterven in naam van het Christendom. Girard: dat is zowel het Christendom waardig als onwaardig.

Deel 2: Kritische kanttekeningen

Te weinig aandacht voor de reactie van Busch

Van belang is om de context van deze tekst te zien. Het antwoord van George W. Bush op 9/11 was de *War on Terror,* en in 2003 de invasie van Irak. ‘Het zal niet eindigen totdat elke terroristische groep met een wereldwijd bereik is opgespoord, gestopt en verslagen’, citeert Tjitske Lingsma hem 25 jaar later in De Groene Amsterdammer van 1 september jl. De invasie van Irak was in strijd met het internationaal recht. Lingsma laat ook Ben Saul, speciaal VN-rapporteur terrorismebestrijding en mensenrechten en tevens hoogleraar internationaal recht aan de University of Sydney aan het woord. Volgens hem droeg de VN-Veiligheidsraad lidstaten op om verregaande maatregelen in de wet vast te leggen, zoals verbod op financiering van terrorisme, vervolging van verdachten die terrorismeplannen steunen, en informatie-uitwisseling tussen de lidstaten. Het leidde ertoe dat veel landen veel verder gingen dan noodzakelijk was. Tijdens militaire operaties was sprake van overmatig systemisch geweld en rechteloosheid, vaak in opdracht van het hoogste niveau. Van deze rechteloosheid is Guantanamo Bay het gruwelijke gezicht. (Lingsma in De Groene Amsterdammer, 1 september 2026)

Belangrijk voor een analyse van de huidige ontwikkelingen is, dat we dit religieuze aspect anno 2026 niet alleen terugzien in de Islam, maar ook bij Christelijke groeperingen als de New Apostolic Reformation, dat zich in het Witte Huis heeft genesteld, en het Orthodoxe Jodendom dat nu de macht heeft in Israël en katalysator is voor het genocidaal geweld tegen de Palestijnen in Gaza en op de Westelijke Jordaanoever.

Afnemend belang van de politieke Islam

Op 11 oktober jl. was Abdou Bouerdza te gast in De Ongelooflijke Podcast. Hij hield een betoog dat ik beluisterde als een actualisering van wat Girard beweert over de Islam. Bouerdza stelde dat het Westerse denken over het Midden-Oosten sinds 9/11 vooral dacht in termen van conflicten tussen Shiïeten en Soenniten. Volgens Bouerdza ligt dit echter ingewikkelder. Hij schetst een beeld van de diverse manieren waarop de Islam een rol speelt in de Arabische wereld: als masker, mobilisator en katalysator. Bovendien, en dit is interessant, wordt er tegenwoordig afstand genomen van de politieke Islam. Er is van alles aan de hand. Bouerdza kenmerkt het huidige Midden-Oosten als samenlevingen op drift. Er is een strijd gaande om de Arabische ziel, identiteit en status in de wereld. En die gaat verder dan de Islam. In Saoedi-Arabië heeft Mohammed bin Salman de macht van de geestelijke politie ingeperkt. Hyperkapitalisme moet het gebrek aan politieke vrijheid compenseren. Het is entertainment – denk aan voetbalcompetities, GP etc. – dat de samenleving bij elkaar moet houden. En daarnaast is er, volgens Bouerdza, meer het nationalisme dan de Islam als lijm van de samenleving.

Religie en het religieuze

Wat bedoelt Girard met religie en het religieuze? Is het zo dat hij verwijst naar de wereldgodsdiensten als hij de term religie in de mond neemt? En is het zo dat hij met 'het religieuze' doelt op het archaïsche aspect van deze wereldgodsdiensten? Is in dit artikel het archaïsche hetzelfde als het sacrificiële? Op p. 26 zegt Girard "the religious force is on the side of Christ, ultimately. However, it appears as though the real religious force were on the side of violence." Het lijkt erop dat het religieuze in het Christendom ambivalent is voor Girard. Enerzijds wijst hij op de afnemende kracht van het zondebokmechanisme met alle gevaren van dien, en anderzijds op de boodschap van de kruisdood van Jezus, dat geweld niet komt van God, en dat wij mensen de keuze hebben om het geweld te stoppen.